Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

УЎК: 343.163:364.442(575.1)

IJTIMOIY SHARTNOMA INSTITUTIDA KORRUPSION XAVFLARNING OLDINI OLISHDA PROKUROR NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISH: NAZARIY VA AMALIY JIHATLAR

Qurvonboyev Azizbek Ulug'bek o'g'li
O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23324626

Annotatsiya

Maqolada O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirish siyosatining asosiy vositalaridan biri bo'lgan ijtimoiy shartnoma institutida yuzaga keladigan korrupsion xavflar va ularning oldini olishda prokuror nazoratining o'rni tahlil qilinadi. Muallif korrupsion xavflarni ro'yxatga olish, mablag' sarflash va hisobotlilik bosqichlariga ajratgan holda tipologiyasini ishlab chiqadi, amaldagi nazorat mexanizmining institutsional cheklovlarini aniqlaydi va ularni bartaraf etish uchun raqamli, xavflarga asoslangan nazorat modelini — jumladan tegishli me'yoriy-huquqiy tuzatishlarni — taklif qiladi. Xorijiy davlatlar, xususan Estoniyaning institutsional o'zaro bog'lanish tajribasi qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy shartnoma, prokuror nazorati, korrupsion xavflar, kambag'allikni qisqartirish, raqamli boshqaruv, ijtimoiy reyestr, davlat xizmatlari.

Аннотация

В статье анализируется институт социального контракта — один из ключевых инструментов политики сокращения бедности в Узбекистане — и связанные с ним коррупционные риски, а также роль прокурорского надзора в их предупреждении. Автор разрабатывает типологию коррупционных рисков по стадиям — постановки на учёт, расходования средств и отчётности, — выявляет институциональные ограничения действующего механизма надзора и предлагает модель надзора, основанную на цифровых инструментах и оценке рисков, включая соответствующие нормативно-правовые поправки. Проводится сравнительный анализ зарубежного опыта, в частности эстонской модели межведомственного взаимодействия.

Ключевые слова: социальный контракт, прокурорский надзор, коррупционные риски, сокращение бедности, цифровое управление, социальный реестр, государственные услуги.

Abstract

The article examines the social contract institution, a key instrument of Uzbekistan's poverty-reduction policy, together with the corruption risks it generates and the role of prosecutorial oversight in preventing them. The author develops a typology of corruption risks across three stages — registration, expenditure of funds, and reporting — identifies institutional limitations in the existing oversight mechanism, and proposes a digital, risk-based oversight model, including the corresponding legislative

amendments. The comparative section draws on foreign experience, in particular Estonia's model of inter-agency data exchange.

Keywords: social contract, prosecutorial oversight, corruption risks, poverty reduction, digital governance, social registry, public services.

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirish siyosati ijtimoiy shartnoma institutini davlat yordamini adresli taqsimlashning markaziy vositasiga aylantirdi. 2020 yilda joriy etilgan ushbu mexanizm orqali mehnatga layoqatli, ammo daromad manbaiga ega bo'lmagan fuqarolar davlat bilan ikki tomonlama majburiyat asosida yordam olish imkoniyatiga ega bo'ldi: davlat moliyaviy ko'mak yoki o'quv dasturini taqdim etadi, fuqaro esa belgilangan muddatda ishga joylashish yoki tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yish majburiyatini oladi.

Biroq resurslarni to'g'ridan-to'g'ri aholiga yetkazish jarayonining o'zi yangi turdagi huquqbuzarliklar uchun sharoit yaratmoqda. Amaliyotda yordam oluvchilar ro'yxatini shakllantirishdagi manipulyatsiyalardan tortib, ajratilgan mablag'larni maqsadsiz sarflashgacha, shuningdek dastur natijalari to'g'risidagi hisobotlarni bo'rttirib ko'rsatishgacha bo'lgan holatlar uchraydi. Bunday holatlarning ko'p qismi yirik moliyaviy ko'rinishga ega bo'lmasa-da, ularning ommaviyligi va tarqoqligi butun institutga bo'lgan ishonchga putur yetkazish xavfini tug'diradi.

Mavzuning dolzarbligi, birinchi navbatda, ijtimoiy sohadagi korrupsiyaning o'ziga xos tabiati bilan bog'liq — bu yerdagi huquqbuzarliklar, odatda, yirik moliyaviy operatsiyalar shaklida emas, balki ko'plab kichik miqyosdagi qarorlar (kim ro'yxatga kiritiladi, qanday ma'lumot tekshiriladi, qaysi mezon qo'llaniladi) darajasida namoyon bo'ladi. Bunday tarqoq xavflarni an'anaviy, hujjatli tekshiruvlarga asoslangan nazorat usullari bilan aniqlash qiyin kechadi, bu esa prokuratura organlari oldida nazorat metodologiyasini yangilash vazifasini qo'ymoqda.

Ikkinchidan, masalaning dolzarbligi davlat boshqaruvini raqamlashtirish jarayoni bilan ham bog'liq. Yagona ijtimoiy reestr, interaktiv davlat xizmatlari portali va boshqa axborot tizimlarining joriy etilishi nazorat organlari oldiga yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda yangi talablarni ham qo'ymoqda — endi nazorat nafaqat huquqiy, balki texnik-tahliliy kompetensiyani ham talab qiladi. Ushbu ikki omil — ijtimoiy sohaning o'ziga xos korrupsiogen tabiati va raqamli boshqaruvga o'tish zarurati — birgalikda prokuror nazoratining nazariy-uslubiy asoslarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Maqolaning maqsadi — ijtimoiy shartnoma institutida yuzaga keladigan korrupsion xavflar tipologiyasini ishlab chiqish, amaldagi prokuror nazorati mexanizmining institutsional cheklovlarini aniqlash hamda xorijiy tajribani inobatga olgan holda nazoratni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar shakllantirishdan iborat.

Mavzu bo'yicha adabiyotlar tahlili

Mavzu bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy ta'minot sohasidagi prokuror nazorati masalalari alohida monografik tadqiqot predmeti sifatida hali yetarlicha o'rganilmagan. Mavjud ishlarni shartli ravishda ikki yo'nalishga ajratish mumkin: birinchi yo'nalish prokuror nazoratining umumiy nazariy-huquqiy asoslariga, uning turlari va shakllariga bag'ishlangan bo'lib, bunday tadqiqotlarda ijtimoiy soha alohida obyekt sifatida chuqur yoritilmaydi. Ikkinchi yo'nalish ijtimoiy ta'minot huquqining moddiy-huquqiy jihatlariga, jumladan yordam ko'rsatish shartlari va

tartibiga qaratilgan bo'lib, bu ishlarda nazorat masalasi, qoida tariqasida, chetlab o'tiladi yoki yuzaki tarzda qayd etiladi.

Shu bilan birga, davlat boshqaruvini raqamlashtirish, xususan "ochiq ma'lumotlar" va xavflarga asoslangan nazorat kontseptsiyasi bo'yicha so'nggi yillarda nashr etilgan ishlarda umumiy metodologik yondashuvlar ishlab chiqilgan bo'lsa-da, ularning ijtimoiy ta'minot sohasiga, xususan ijtimoiy shartnoma institutiga tatbiq etilishi bo'yicha maxsus tadqiqotlar amaliyotda deyarli uchramaydi. Aynan shu ikki yo'nalish — nazorat nazariyasi va ijtimoiy ta'minot huquqi — kesishgan nuqtadagi bo'shliq ushbu maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi: muallif ikkala sohani birlashtirgan holda, amaliy tatbiq etilishi mumkin bo'lgan kompleks model taklif qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot metodologiyasi tizimli-struktaviy tahlil, qiyosiy-huquqiy tahlil, shuningdek huquqni qo'llash amaliyoti materiallarini umumlashtirish usullariga asoslanadi. Normativ baza sifatida Konstitutsiya, Mehnat kodeksi, Jinoyat kodeksi, "Prokuratura to'g'risida"gi Qonun, shuningdek ijtimoiy ta'minot sohasini tartibga soluvchi hukumat qarorlari va Prezident farmonlari o'rganilgan. Tipologik tahlil usuli korrupsion xavflarni bosqichlarga ajratish uchun, qiyosiy-huquqiy usul esa xorijiy tajribani milliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlarini baholash uchun qo'llanilgan.

1. Ijtimoiy shartnoma institutining huquqiy tabiati va institutsional xususiyatlari

Ijtimoiy shartnoma — davlat organi bilan fuqaro o'rtasida tuziladigan, ikki tomonlama majburiyatlarni o'z ichiga olgan shartnomaviy munosabatdir. Uning huquqiy asosi Konstitutsiyaning 47, 48 va 49-moddalarida mustahkamlangan mehnat va ijtimoiy ta'minot huquqlaridan kelib chiqadi, shuningdek amaldagi Mehnat kodeksining 95–99-moddalarida ish bilan ta'minlashga ko'maklashish choralari tartibga solingan.

Huquqiy tabiati jihatidan ijtimoiy shartnoma fuqarolik-huquqiy shartnomadan tubdan farq qiladi: unda taraflarning iroda erkinligi cheklangan, chunki shartnoma shartlari me'yoriy hujjatlar bilan oldindan belgilab qo'yilgan, davlat organi esa bir vaqtning o'zida ham shartnoma tarafi, ham uning ijrosini nazorat qiluvchi subyekt sifatida ishtirok etadi. Aynan shu ikki funksiyaning bir sub'ektda birlashuvi — ya'ni mahalliy komissiyaning bir vaqtda yordam beruvchi va uning asosliligini tekshiruvchi bo'lishi — institutsional manfaatlar to'qnashuvining dastlabki manbaini tashkil etadi.

Shuningdek, shartnoma tuzish jarayonining ko'p bosqichliligi — arizani qabul qilish, moddiy ahvolni tekshirish, mahalliy komissiyada muhokama qilish, qaror qabul qilish va monitoring olib borish — har bir bosqichda alohida subyektning ishtirokini talab qiladi. Bosqichlar sonining ko'pligi, bir tomondan, qaror qabul qilishni nazorat ostiga olish imkonini bersa, ikkinchi tomondan, javobgarlikning bir nechta sub'ekt o'rtasida tarqalib ketishi natijasida har bir aniq bosqichdagi mas'uliyatni aniqlashni murakkablashtiradi.

Institutning yana bir xususiyati — uning markazlashtirilmagan tarzda, respublikaning barcha tuman va shahar darajasidagi mahalliy komissiyalari orqali amalga oshirilishidir. Bu, bir tomondan, davlat yordamini aholiga yaqinlashtirsa, ikkinchi tomondan, yagona amaliyot va bir xil standart asosida qaror qabul qilishni ta'minlashni murakkablashtiradi — har bir komissiya, mohiyatan, o'z sharoitida mustaqil qaror qabul qiladi.

2. Korrupsion xavflar tipologiyasi va ularning namoyon bo'lish shakllari

Ushbu institut doirasidagi korrupsion xavflarni uch bosqichga ajratish maqsadga muvofiq. Birinchisi — ro'yxatga olish bosqichidagi xavflar, ya'ni moddiy ahvolni baholashda ma'lumotlarni ataylab buzib ko'rsatish yoki mahalliy komissiya a'zolari tomonidan tanish-bilishchilik asosida imtiyozli kiritish. Bu bosqichdagi xavflarning o'ziga xosligi shundaki, qaror asosan og'zaki ma'lumotlar va mahalliy komissiya a'zolarining shaxsiy bilimiga tayangan holda qabul qilinadi, bu esa keyinchalik tekshirish uchun hujjatli iz qoldirmaydi.

Ikkinchisi — mablag'larni taqsimlash va sarflash bosqichidagi xavflar, jumladan ajratilgan mablag'larning maqsadli ishlatilishini nazorat qilishning zaifligi. Amaliyotda uchraydigan holatlarga ko'ra, tadbirkorlik yo'nalishida berilgan mablag' boshqa ehtiyojlarga sarflanishi, buning oqibatida fuqaro o'z majburiyatini bajarmasligi, biroq bu haqda hisobot rasmiy ravishda "ijobiy" ko'rsatkich sifatida taqdim etilishi mumkin.

Uchinchisi — hisobotlilik va monitoring bosqichidagi xavflar, ya'ni ishga joylashish yoki tadbirkorlik natijalari to'g'risidagi ma'lumotlarning shakllantirilishida statistik ko'rsatkichlarni sun'iy oshirish amaliyoti. Mahalliy ijro organlari ko'pincha dastur samaradorligini yuqori ko'rsatkichlar bilan taqdim etishga manfaatdor bo'lganligi sababli, fiktiv bandlik holatlarini rasmiylashtirish xavfi ayni shu bosqichda yuzaga keladi.

Jinoyat kodeksining 205 (mansab vakolatlarini suiiste'mol qilish), 210 (poraxo'rlik), 211 (tavassutchilik) va 213-moddalarida nazarda tutilgan jinoyat tarkiblari aynan shu uchala bosqichda ham qo'llanilishi mumkin, biroq amaliyotda ayblovlar asosan ikkinchi bosqichga, ya'ni moliyaviy vositalarning sarflanishi bilan bog'liq holatlarga to'g'ri kelmoqda. Bu holat birinchi va uchinchi bosqichlardagi xavflarning huquqni muhofaza qilish organlari e'tiboridan nisbatan chetda qolayotganidan dalolat beradi — ularning moliyaviy izi kam bo'lgani uchun aniqlanishi ancha murakkab kechadi.

Uch bosqichli tipologiyaga qo'shimcha ravishda, xavflarning kelib chiqish manbai bo'yicha ham tasnif qilish mumkin: shaxslararo omillar (tanish-bilishchilik, qarindoshlik aloqalari), tashkiliy omillar (nazorat jarayonining hujjatlashtirilmaganligi, mezonlarning noaniqligi) va axborot omillari (turli davlat organlari o'rtasida ma'lumot almashinuvining yo'qligi). Amaliyotda ko'pincha bu uch omil birgalikda ta'sir ko'rsatadi, bu esa xavflarni faqat bitta chora bilan emas, balki kompleks yondashuv bilan bartaraf etish zaruratini ko'rsatadi.

3. Amaldagi prokuror nazorati mexanizmining institutsional cheklovlari

Prokuratura organlari to'g'risidagi Qonunning 4-moddasi qonunlarning ijrosi ustidan umumiy nazoratni, 24-moddasi esa fuqarolarning huquq va erkinliklari ta'minlanishi ustidan nazoratni prokuraturaning asosiy vazifalari sifatida belgilaydi. Amaliyotda ijtimoiy shartnoma sohasidagi nazorat, asosan, murojaatlar bo'yicha tekshiruv va rejali-ma'muriy tekshiruvlar shaklida amalga oshiriladi.

Ushbu yondashuvning asosiy cheklovi shundaki, u faqat allaqachon yuz bergan huquqbuzarlikka reaktiv javob berish imkonini beradi, ro'yxatga olish bosqichidagi xavflarni oldindan aniqlash uchun deyarli vosita bermaydi — chunki bu bosqichdagi qarorlar tarqoq holda, ko'plab mahalliy komissiyalar darajasida qabul qilinadi va ularning har birini alohida tekshirish resurs jihatidan amalga oshirib bo'lmaydi. Prokuratura xodimlarining soni va vaqt resursi cheklangan sharoitda, barcha komissiya qarorlarini jismoniy tarzda qayta ko'rib chiqish real emas.

Bundan tashqari, mavjud nazorat amaliyoti ko'proq alohida holatlar bo'yicha, ya'ni "nuqta" tarzidagi tekshiruvlarga asoslangan bo'lib, tizimli xususiyatga ega emas. Natijada bitta komissiyada aniqlangan buzilish boshqa hududlardagi o'xshash amaliyotni aniqlashga asos bo'lib xizmat qilmaydi, chunki tekshiruvlar natijalari markazlashtirilgan tahliliy bazaga yig'ilmaydi va umumlashtirilmaydi.

Shu bilan birga, ijtimoiy soha bilan bog'liq axborot tizimlari — xususan "Ijtimoiy reyestr" va yagona milliy interaktiv xizmatlar portali orqali to'planadigan ma'lumotlar — hozircha prokuror nazorati faoliyatida tizimli tahliliy vosita sifatida emas, balki alohida so'rovlar bo'yicha ma'lumot olish manbai sifatidagina ishlatilmoqda. Bu holat nazoratning proaktiv, xavflarga asoslangan modelga o'tishini sekinlashtiruvchi asosiy omillardan biridir.

Institutsional cheklovlarning yana bir ko'rinishi — nazorat natijalarining baholash mezonlarida namoyon bo'ladi. Amaldagi amaliyotda prokuror nazoratining samaradorligi, odatda, aniqlangan huquqbuzarliklar soni bilan o'lchanadi, bu esa nazoratni oldini olishdan ko'ra, allaqachon sodir bo'lgan holatlarni "hisobga olish"ga yo'naltiradi. Profilaktik ishning natijasi — ya'ni yuzaga kelishi mumkin bo'lgan, ammo oldini olingan huquqbuzarlik — amaldagi hisobot tizimida deyarli aks etmaydi.

4. Raqamli, xavflarga asoslangan nazorat modeli

Yuqorida qayd etilgan cheklovlarni bartaraf etishning maqbul yo'li — prokuror nazoratini reaktiv tekshiruvdan proaktiv, ma'lumotlarga asoslangan monitoringga o'tkazishdir. Bunday yondashuv ko'plab sohalarda, xususan soliq va bojxona nazoratida, allaqachon o'z samarasini ko'rsatgan — xavflarni oldindan indikatorlar orqali aniqlash tekshiruv resurslarini eng yuqori xavfli obyektlarga yo'naltirish imkonini beradi.

Taklif etilayotgan modulli arxitektura uch asosiy yo'nalishni qamrab oladi. Birinchi modul — "Ijtimoiy reyestr" ma'lumotlar bazasi bilan avtomatlashtirilgan integratsiya orqali bir xil manzil yoki bir xil bank rekvizitlari bo'yicha bir necha oilaning yordam olishi kabi anomaliyalarni avtomatik aniqlash. Ikkinchi modul — komissiya qarorlarining vaqt bo'yicha taqsimlanishini tahlil qilib, biror komissiyada qarorlar g'ayrioddiy tezlik bilan yoki g'ayrioddiy yuqori foizda ijobiy qabul qilinayotgan holatlarni ajratib ko'rsatuvchi indikatorlar tizimi. Uchinchi modul — ishga joylashish natijalari to'g'risidagi hisobotlarni soliq va ijtimoiy sug'urta ma'lumotlari bilan o'zaro solishtirish orqali fiktiv bandlikni aniqlash imkoniyati.

Bunday tizimning amaliy qiymati shundaki, u prokuratura xodimidan har bir alohida holatni qo'lda tekshirishni talab qilmaydi — aksincha, tizim o'zi xavf darajasi yuqori bo'lgan holatlarni ajratib beradi, xodim esa faqat shu ajratib berilgan holatlar bo'yicha chuqur tekshiruv o'tkazadi. Bu yondashuv cheklangan kadrlar resursidan unumli foydalanish imkonini beradi va, muhimi, nazoratning qamrov doirasini jismoniy resurslarni oshirmagan holda kengaytiradi.

Bunday tizimning huquqiy maqomi hozircha aniq belgilanmagan, shu sababli uni joriy etish alohida me'yoriy-huquqiy hujjat — Vazirlar Mahkamasining tegishli qarori — qabul qilinishini talab qiladi. Bu borada mavjud VM 125-son qarori va PF-136, PF-204, PF-258-sonli farmonlarda belgilangan raqamlashtirish yo'nalishlari uchun huquqiy asos vazifasini o'tashi, biroq ularga prokuratura organining ma'lumotlar bazalariga kirish huquqi, bunday kirishning texnik protokollari va tegishli javobgarlik chegaralarini aniq belgilovchi qo'shimcha band kiritilishi zarur.

Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari talablari bilan muvofiqlashtirish ham alohida e'tiborni talab qiladi — prokuratura tomonidan olinadigan ma'lumotlar doirasi faqat nazorat

maqsadlari bilan cheklangan bo'lishi, ortiqcha ma'lumot to'planishining oldi olinishi lozim. Bu tamoyil, bir tomondan, fuqarolarning shaxsiy hayotiga aralashuvni minimallashtirsa, ikkinchi tomondan, tizimning huquqiy barqarorligini ta'minlaydi.

5. Xorijiy tajriba: institutsional o'zaro bog'lanish modellari

Xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy sohadagi nazoratning samaradorligi ko'p jihatdan turli davlat organlarining ma'lumotlar bazalari o'rtasidagi texnik o'zaro bog'lanish darajasiga bog'liq. Xususan, Estoniyaning X-Road infratuzilmasi turli davlat ma'lumotlar bazalarini markazlashtirilmagan, xavfsiz almashinuv qatlami orqali birlashtirish tamoyiliga asoslanadi — bu yerda har bir idora o'z ma'lumotlar bazasi egaligini saqlab qoladi, biroq boshqa vakolatli organlar ma'lumotni real vaqt rejimida so'rov asosida oladi. Bunday model markazlashtirilgan "super-baza" yaratishdan ko'ra xavfsizroq va amalga oshirish nuqtai nazaridan ham maqbulroq hisoblanadi, chunki u mavjud tizimlarni butunlay qayta qurishni talab qilmaydi.

O'zbekiston sharoitida bunday modelni to'liq ko'chirib o'tkazish o'rniga, dastlabki bosqichda prokuratura, Bandlik agentligi va soliq organlari o'rtasida tor doiradagi, faqat ijtimoiy shartnoma nazorati maqsadlariga xizmat qiluvchi almashinuv protokolini joriy etish amaliy jihatdan realroq yechim bo'lishi mumkin. Bosqichma-bosqich yondashuv, birinchidan, texnik xatarlarni kamaytiradi, ikkinchidan, tizimning amaliy samaradorligini kichik miqyosda sinab ko'rish va zarur tuzatishlarni kiritish imkonini beradi.

Rossiya va Qozog'iston amaliyotida ijtimoiy to'lovlar sohasidagi nazorat asosan idoraviy tekshiruv reglamentlariga tayanishi, Qirg'iziston esa fuqarolik jamiyati institutlarini monitoringga jalb qilish tajribasiga ega ekanligi ham inobatga olinishi lozim. Jamoatchilik nazorati elementlarining qo'shilishi, xususan mahalliy fuqarolar yig'inlari yoki jamoat nazoratchilari institutini ijtimoiy shartnoma komissiyalari faoliyatini kuzatishga jalb qilish, rasmiy nazorat bilan bir qatorda qo'shimcha "shaffoflik qatlami" yaratishi mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, sanab o'tilgan yondashuvlarning har biri ma'lumotlar almashinuvining texnik asosi mustahkam bo'lmasa, cheklangan samara beradi — jamoatchilik nazorati texnik monitoringni almashtira olmaydi, faqat uni to'ldiradi. Shu bois xorijiy tajribadan foydalanishda alohida elementlarni mexanik ravishda ko'chirib o'tkazish emas, balki ularning ortida turgan tizimli mantiqni — ya'ni ma'lumotlar almashinuvi, shaffoflik va javobgarlikning birgalikda ishlashini — milliy sharoitga moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

6. Amaliyotga joriy etishning institutsional shartlari

Yuqorida bayon etilgan takliflarning amalga oshirilishi bir qator institutsional shartlarni talab qiladi. Birinchidan, prokuratura tizimida ijtimoiy soha ma'lumotlarini tahlil qilish bo'yicha maxsus mutaxassislar yoki kamida tegishli vakolatga ega bo'lingan xodimlar tayinlanishi zarur, chunki raqamli indikatorlar bilan ishlash an'anaviy huquqiy tayyorgarlikdan tashqari asosiy tahliliy ko'nikmalarni ham talab qiladi.

Ikkinchidan, xavflarga asoslangan nazorat modelining ishonchliligi uning shaffofligiga bog'liq — agar indikatorlar tizimi qanday ishlashi noma'lum bo'lib qolsa, bu yangi turdagi sub'ektiv qarorlar uchun zamin yaratishi mumkin. Shu sababli indikatorlarni shakllantirish mezonlari ichki me'yoriy hujjatlarda aniq belgilanishi va davriy ravishda qayta ko'rib chiqilishi lozim.

Uchinchidan, islohotning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi maqsadga muvofiq: dastlab bitta viloyat yoki tuman miqyosida pilot loyiha sifatida sinab ko'rish, natijalarni baholash va faqat shundan so'ng butun respublika miqyosida joriy etish amaliy jihatdan oqlanadi. Bu yondashuv nafaqat texnik, balki moliyaviy xatarlarni ham kamaytiradi.

To'rtinchidan, tizimning barqaror ishlashi uchun uni joriy etuvchi va undan foydalanuvchi tashkilotlar — prokuratura, Bandlik agentligi, soliq organlari, mahalliy hokimiyat organlari — o'rtasida aniq vazifa taqsimoti va o'zaro hisobdorlik mexanizmi belgilanishi zarur. Aks holda, bir nechta tashkilotning umumiy mas'uliyati amalda hech kimning alohida javobgarligiga aylanmasligi xavfi mavjud.

Muhokama

Taklif etilgan model bir qator cheklovlarga ham ega bo'lib, ularni ochiq tan olish ilmiy halollik nuqtai nazaridan muhim. Birinchidan, raqamli indikatorlar tizimi faqat ma'lumotlar bazalarida aks etgan holatlarni aniqlay oladi — agar huquqbuzarlik umuman hujjatlashtirilmagan bo'lsa (masalan, og'zaki kelishuv asosida amalga oshirilgan bo'lsa), tizim uni aniqlay olmaydi. Shu sababli raqamli nazorat an'anaviy tekshiruv usullarini to'liq almashtira olmaydi, balki ularni to'ldiruvchi vosita sifatida qaralishi lozim.

Ikkinchidan, indikatorlar tizimining o'zi ham noto'g'ri sozlangan taqdirda, aksincha, g'irromlik sodir etmagan fuqarolarni asossiz tekshiruvlarga tortish xavfini keltirib chiqarishi mumkin — bu esa, o'z navbatida, fuqarolarning davlat xizmatlariga bo'lgan ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois indikatorlarni ishlab chiqish jarayonida nafaqat texnik, balki huquqiy va ijtimoiy jihatlarni ham inobatga olish zarur.

Shunga qaramay, mazkur cheklovlar taklif etilayotgan modelning asosiy g'oyasini — ya'ni nazoratni reaktiv shakldan proaktiv, xavflarga asoslangan shaklga o'tkazish zaruratini — inkor etmaydi, balki uni amalga oshirish jarayonida qanday ehtiyot choralari ko'rilishi lozimligini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tahlil ijtimoiy shartnoma institutidagi korrupsion xavflarning ko'p qismi nazoratning mavjud reaktiv modeli doirasida ko'rinmas qolib ketayotganini ko'rsatadi. Xavflarning uch bosqichli tipologiyasi — ro'yxatga olish, mablag' sarflash va hisobotlilik bosqichlari — har birining o'ziga xos huquqiy va tashkiliy yechimni talab qilishini ko'rsatdi.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1) Prokuratura organlari to'g'risidagi qonunning 24-moddasiga ijtimoiy soha davlat axborot tizimlaridan tizimli tahliliy maqsadlarda foydalanish huquqini nazarda tutuvchi qo'shimcha qism kiritish;

2) "Ijtimoiy reyestr" va prokuratura axborot tizimlari o'rtasida xavflarga asoslangan avtomatik signalizatsiya mexanizmini joriy etish to'g'risida Vazirlar Mahkamasi qarori loyihasini ishlab chiqish, unda ma'lumotlarga kirish doirasi va javobgarlik chegaralarini aniq belgilash;

3) mahalliy komissiyalar qarorlarini tasodifiy tanlov asosida qo'shimcha tekshiruvdan o'tkazish tartibini normativ mustahkamlash, bu esa tekshiruvlarning oldindan bashorat qilinishini kamaytiradi;

4) prokuror xodimlari uchun ijtimoiy soha ma'lumotlar tahlili bo'yicha maxsus metodik qo'llanma va o'quv kursi tayyorlash;

5) nazorat samaradorligini baholash mezonlariga profilaktik ko'rsatkichlarni (masalan, aniqlangan va bartaraf etilgan xavf holatlari soni) kiritish;

6) taklif etilayotgan tizimni dastlab bitta hudud miqyosida pilot tarzda sinab ko'rish va natijalari asosida respublika miqyosida joriy etish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi ijtimoiy shartnoma institutiga bo'lgan jamoatchilik ishonchini mustahkamlash, davlat mablag'laridan maqsadli foydalanishni ta'minlash va, oxir-oqibat, kambag'allikni qisqartirish siyosatining real natijadorligini oshirishga xizmat qiladi. Nazoratning reaktiv modeldan proaktiv, ma'lumotlarga asoslangan modelga o'tishi, shubhasiz, bir martalik chora emas, balki institutsional rivojlanishning uzluksiz jarayoni sifatida qaralishi lozim. Kelgusi tadqiqotlar uchun taklif etilayotgan indikatorlar tizimining amaliy sinovdan o'tkazilishi va uning iqtisodiy samaradorligini miqdoriy baholash istiqbolli yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 47, 48, 49, 141-moddalar.
2. O'zbekiston Respublikasi "Prokuratura to'g'risida"gi Qonuni, 4, 24-moddalar.
3. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi, 95–99-moddalar.
4. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, 205, 210, 211, 213-moddalar.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 125-son qarori.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-136, PF-204, PF-258-son farmonlari.
7. O'zbekiston Respublikasi "Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni.
8. O'zbekiston Respublikasi "Elektron hukumat to'g'risida"gi Qonuni.